

ІРРАЦІОНАЛЬНЕ ЯК КОНСТАНТА ПРАВОВОГО ПІЗНАННЯ

Аналізуються ірраціонально-аксіоматичні, інтуїтивно-арефлексивні основи правового пізнання, визначається рольове значення когнітивних пізнавальних процесів у праві, зокрема процедур інтуїтивного сприйняття й екзистенціального переживання правової ситуації.

Ключові слова: ірраціональне, раціональне, інтуїція, правопізнання.

Постановка проблеми. Розумова діяльність, пов'язана з оцінкою наявної інформації, не завжди може бути підпорядкована законам логіки, де умовиводи передбачають строгу послідовність. Часто навіть найліпші прийоми техніки, найсучасніший логіко-поняттєвий апарат не можуть гарантувати достеменність досягнення істинності знання. У процесі своєї пізнавальної діяльності суб'єкт час від часу стикається з онтологічною антиномією логіко-догматичного підходу, яка полягає в тому, що, з одного боку, раціональний спосіб формування реальності характеризується опорою на логічну переконливість мислення, перевагою внутрішньої несуперечливості зовнішній правдоподібності, абсолютизацією формальної визначеності й забезпечує такі потрібні властивості, як чіткість, зрозумілість, строгість, організованість. А з іншого боку – це форма, що виходить у своїй інтенції на небуття. Насправді реальне буття не статичне, а динамічне, прогресивно-регресивне, але в жодному разі не незмінне. Якщо у стабільному світі атрибутивних ознак раціональності достатньо, оскільки, виявивши типові ситуації, можна розробити для них стандартні правові рішення, то в умовах ускладнених процесів суспільного розвитку, наявності матеріальних і духовних, економічних, соціальних і політичних чинників впливу, право не можна вважати конструкцією міцно з'єднаних одна з одною норм-догм, які дозволяють знайти чітку і точну відповідь на будь-яке питання. Весь досвід раціонального пізнання, усі накопичені й «прописні правом істини» будуть носити тільки службовий характер. Надмірне захоплення розумом, логікою, раціональністю неодмінно призведуть до схематизації та спрощення постійно «мінливого потоку правового життя», а осягнення його глибинних основ усе більше й більше потребуватиме дещо іншого мислення – ірраціонального, інтуїтивно-арефлексивного та позараціонального.

Ступінь наукової розробки проблеми. Серед сучасних правників, які критикують адекватність правопізнання засобами логоцентризму, дедалі більше утверджується ідея, що ставить під

сумнів твердження ніби раціоналізм – єдиний спосіб організації юридичного мислення, здатного істинно описувати й пояснювати зовнішню правову реальність. Зокрема, як зазначає В. Селіванов, «коли в природознавстві почала утверджуватися ідея нестабільності, що нині не тільки теоретично тіснить детермінізм, а й дозволила включити в поле зору природознавчих досліджень, окрім неживих предметів, і людську діяльність, яка по суті завжди розвивається нелінійно, лише раціональне обґрунтування істини достовірності знань і стабільності юридичних структур та процесів стало просто неможливим. Традиційне універсалістське уявлення про право, що претендує на повноту, логічну обґрунтованість і перетворчо-інженерну місію, має поступитися нині більш складній ідеї інтегрованого знання про нього... ідеї, що воно – є певним чином наслідком наших думок і переживань [9, с. 140]. Подібної позиції дотримується А. Козловський, на думку вченого, «раціоналізм як методологічне й нормативне вираження пізнання, як форма закріплення і розвитку його досягнень має свої межі, чим й визначається обмеженість ефективності нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Як сконцентрований вираз нормативності пізнання, раціоналізм панівний і ефективний саме на етапах еволюційного, континуального розвитку знання... коли ж певний тип проблем вичерпується, а нові проблеми прийнятими методами не розв'язуються, ...стає очевидним, що пізнання такою мірою вимагає нормативності, якою потребує й виходу за межі прийнятих норм і методів дослідження. Адже сформульовані раціональні методи завжди ґрунтуються на попередньому досвіді пізнання. Сам же досвід постійно розвивається, і новому досвіду не можуть відповідати старі методи. Норма як основа пізнання призводить до заперечення самої себе і вимагає аномативності, позараціональності, щоб зберегти саме пізнання» [3, с.70]. Виразно звучить ідея про структурування позараціонального компонента правового пізнання, обґрунтовується його необхідність

внутрішньою природою права й у І. Лихолат. У своєму дослідженні ця авторка акцентує, що раціоналізм як атрибут правового пізнання та діяльності має свої межі, оскільки в структурі права існують процеси, процедури та явища, до складу яких входять нераціональне та ірраціональне. Тому поряд з існуванням у праві переважно раціонального елемента в ньому присутні й позараціональні компоненти, які є супутником усього правового розвитку та спроможні виступити в ролі своєрідних активаторів його продуктивності [3].

Окрім вищезгаданої когорти правників, на ірраціональних константах права й арефлексивних пластах правового пізнання також наголошують Л. Петражицький, Л. Петрова, С. Сливка, О. Тимошина, М. Шевців та ін.

Основна мета даної статті полягає в аналізі ірраціонально-аксіоматичних, інтуїтивно-арефлексивних основ правового пізнання.

Виклад основного матеріалу. Сучасні гносеологічні інтенсивності неодмінно приводять до появи нового методологічного інструментарію, який, зі свого боку, сприяє дещо інакшому обґрунтуванню проблем права. Сучасна наукова парадигма, критикуючи підпорядкованість певним схемам, причинно-наслідковим системам, орієнтує на опрацювання проблем права трансцендентальною методологією, яка, на відміну від раціонально-догматичного підґрунтя, утворює іншу площину вимірювання – нелінійну, непозитивну, об'ємну, ієрархічну та складну, а також дозволяє охарактеризувати правову реальність як явище динамічне, непросте й різноманітне. Як адекватні засоби такого пізнання, крім прийомів традиційного мислення (формування понять, суджень, умовиводів, прийомів аргументації тощо), тут застосовуються нові когнітивні засоби: процедури інтуїтивного сприйняття, екзистенціального переживання. У таких випадках саме мислення стає не метою «розумної калькуляції», а швидше здійсненням живої єдності буття та свідомості, прагненням людини до гармонізації хаосу й пізнання незвіданого. З використанням трансцендентальної методології право не задовольняється суто службовою функцією. Його першопричину шукають не у сфері догматики, а в природі людини, її мисленні, моральних принципах, ідеї справедливості. Методологічна характеристика таких положень подана ще в працях І. Канта, який писав: «Розумна природа тим відмінна від будь-якої, що сама собі задає мету... Ідея гідності розумної істоти полягає в тому, щоби підкоритися тільки тому закону, який вона сама собі встановлює» [2, с. 95]. Кантівська

концепція, визначивши, що у праві основну роль відіграє не об'єктивна сторона, а суб'єктивна, де саме суб'єкт є головною умовою виявлення й реалізації права, здійснила революцію в обґрунтуванні об'єктивно-апріорних джерел правопізнання. Саме процес правовиявлення, правореалізації здійснюється через свідомість суб'єкта, а зміст його правосвідомості визначає зміст суспільних правовідносин. Кантівські судження дали можливість зробити надзвичайно важливий (і для сучасності) висновок, що правопізнання має розпочинатись з антропологічного моменту. Якщо право є людським творінням, то усвідомлення його сутності неможливе без розуміння природи людини в усіх її проявах, без проникнення в її здібності, прагнення, переживання. З усвідомленням, що людина – не механізм і не чинник, а істота, яка має розум і вільну волю, що лише через неї відбуваються всі навколишні трансформації, що створювані та раціонально уніфіковані людиною правові норми – це звернення передусім до самого суб'єкта цих норм, який у свою чергу, не є «суто раціональною істотою», з новою силою окреслюється проблема ірраціональних пластів правопізнання. До того ж останні за своєю аксіоматичністю – це не лише позитивна цінність, яка завжди набуває характеру універсальної неодмінності й допомагає уникнути небезпеки правил редукування, зведення знання до загальнооб'єктивованого, предметно-речового, а насамперед, акцентує увагу на «внутрішньо-індивідуальному існуванні конкретної особи», її духовному спілкуванні. Якщо атрибутивні ознаки раціональності – це емансипація думки й апеляція до розуму всупереч відчуттям, послідовність, понятійність і рефлексивність мислення, логічна строгість, переконливість і критичність, то визначальні характеристики ірраціональності будуть дещо інші – безпосереднє сприйняття, внутрішня непослідовність, «арефлексивність» і «безпонятійність» мислення. Ірраціональність комплементарна інтуїтивним, активно-творчим засадам людини, її суб'єктно-особистісним началам, її здатності вийти за межі адаптивної доцільної поведінки відносно соціокультурних норм, цінностей, стандартів належної поведінки.

За своєю сутністю право мусить пізнаватися індивідом не лише раціонально, а й ірраціонально шляхом власного інтуїтивного переживання. Чому саме таким шляхом? Тому що там, де спалахує сяйво інтуїтивно пізнаної істини, вона схоплюється індивідом якнайглибше. Таке пізнання істини різюче просте і потаємне, воно, захопивши одного разу людину, глибоко укорі-

нюється в підвалинах її душі і вже не залишає її, втручається, немов щось природно зрозуміле, в усі її роздуми, не дозволяє витиснути себе зі свідомості і постійно провокує на суперечку з дійсністю [7, с. 113]. Істина стає передусім концептуалізацією певного смислу. Смислу, який у конкретному, безпосередньому людському існуванні породжується не тільки логічно, внаслідок відповідних розмірковувань, але й, насамперед, відчувається, тобто виникає екзистенціально, психоемоційно і духовно. Це згодом, перетворюючись на предмет осмислення й усвідомлення, набуваючи форми смислового контексту, сенс може передаватися й мисленнєво, й теоретично: якщо і не завжди позаіндивідуально, то абсолютно позаекзистенціально. Але джерело його виникнення, його «кров» і первинне буття нерозривно пов'язані з психогенетичною, психоемоційною основою і підґрунтям усього того, що усвідомлюється й перетворюється на предмет мисленнєвого акту [8, с. 27].

Предметне знання істинним і живим робить інтуїція, сполучена з трансцендентуванням (від лат. *transcendens* – що виходить за межі). Вона забезпечує вихід свідомості за межі самої себе, входження у предмет, розуміння його «смислу» (тобто його найближчої сутності). Завдяки цьому здійснюється «всеєдність». «Переживати», «відчувати» означає не тільки «бути в собі», це означає водночас бути в усьому, бути із середини зануреним у нескінченність самого буття. Унаслідок цієї своєї «об'єктивної», або пізнавальної сторони переживання, по суті, є чимось більшим ніж суб'єктивний «душевний» стан: воно є саме духовним станом як єдністю життя та знання. «Пережити», «відчути» щось – означає пізнати об'єкт із середини внаслідок своєї об'єднаності із ним у спільному житті; це означає внутрішньо перебувати в тій індивідуальній єдності буття, яка об'єднує мене з об'єктом, зживати саме істинне буття. У переживаннях пізнавальне не постає перед нами іззовні, як щось відмінне від нас самих, а нерозривно пов'язане з нашим життям. Виходячи з такого розуміння інтуїції, можна зробити висновок, що на відміну від абстрактно-розумного, інтуїтивно-трансцендентальне пізнання дозволяє, врешті-решт, проникати в одвічну сутність предмета, забезпечувати максимально достовірне знання і наближати індивіда (дослідника) до більш повного осягнення зовнішніх аспектів Абсолюту (буття). Інтуїція цілісна, як цілісний індивід, його життєвий досвід, фіксуючий й концентруючий переживання індивіда.

Переживання індивіда, й передусім правові, стали вихідною категорією психологічної школи права, яка поставила за мету вивчення психологічних аспектів правових явищ і процесів, виявлення фундаментальних психологічних констант структурно-функціональної дії права [3, с. 162, 170]. На думку її фундатора Л. Петражицького, право – це явище духовного світу, психічне явище, явище нашої душі. Його основним джерелом є внутрішня сфера життя людини. Послідовно критикуючи правові концепції, що виходять із деякого наперед існуючого світу об'єктів або антропоморфізованих тотальних сутностей індивіда як генетичних джерел права Л. Петражицький пропонував насамперед звернутися до переживаючого відповідні психічні акти суб'єкта, а отже, перейти від «об'єктивної (класичної)» до «суб'єктивної (некласичної)» моделі розуміння суті права [10, с. 501]. Зміст науки про право, постановка й спроби розв'язання її проблем, згідно із твердженням ученого, визначаються оптичним обманом, який полягає в тому, що вона не бачить правових явищ там, де вони справді відбуваються, а вбачає їх там, де їх насправді зовсім немає, тобто в зовнішньому по відношенню до суб'єкта, який переживає правові явища, світі. Така матеріалізація правової реальності, як зауважує сучасний філософ права Б. Мелкевик, постає наслідком «жахливого ... бажання мислити право у відриві від його носія» [5, с. 533]. При цьому пізнання, яке виходить на шлях подвоєння та критичної рефлексії, досвід протиставлення суб'єкта об'єктові (як предмета, що відривається від способу духовної активності й смисловиявлення останнього) за вдалим висловом М.О. Бердяєва, – невиправдані забобони [1, с. 109]. Якщо для юридичного позитивізму обґрунтування зв'язку права з людиною, зі світом переживаних нею цінностей виявилися теоретично нерозв'язаною проблемою, то правовий психологізм взяв за основу декартівський афоризм «*cogito ergo sum*» - «*jus mihi inest ergo sum*»: я усвідомлюю в собі право (правові психічні акти), отже, – я існую, або іншими словами: право існує там, де наявний усвідомлюючий, переживаючий правові психічні акти суб'єкт, і тим відмовився від об'єктивації права, орієнтування на механіцистську й детерміністську інтерпретацію буття права, раціонально усвідомлюваного «абсолютним спостерігачем як деяким зовнішнім об'єктом».

Саме засновнику психологічної школи права Л. Петражицькому вперше вдалося акцентувати увагу на суб'єктивних аспектах правової поведінки і правовідносин у цілому. Завдяки йому

сьогодні вважається, що право – це не суто об’єктивне явище соціально-економічного, нормативного походження, воно має й інший бік – суб’єктивний, без урахування якого не може реалізовуватись і функціонувати як таке [3, с. 160]. На відміну від ідей раціоналізму, який був загалом зосереджений на об’єктах матеріального світу й чуттєве розглядав як можливу пересторогу й перешкоду дослідження, у ірраціоналізмі (так само як й у персоналізмі, екзистенціалізмі та постекзистенціалізмі) суб’єктивне начало, психоемоційні контексти пізнання відіграють чи не найголовнішу роль. І не тільки тому, що мислячий індивід є, насамперед, і джерелом, і агентом (суб’єктом) мислення. Він – це ще й унікальний внутрішній психоемоційний і духовний світ, унікальна й неповторна здатність відчуження й переживання дійсності, повний комплекс почуттів й переживань щодо сенсу власного існування.

Арефлексивні уявлення набули значної радикалізації також у працях представників сучасної онтології на чолі з М. Гартманом. Надаючи особливого значення у правовому процесі ірраціональним чинникам, сучасні онтологи також доводять, що пізнання, крім логіко-гносеологічного дискурсу, охоплює собою ще й волю та чуття людини (її переживання, оцінювання). Пізнавальне ставлення розуміється як буттєве відношення, таке, що забезпечує взаємозв’язок життя. Як стверджують феноменологи, емоційне, якот: любов, ненависть, перевага, воління – також володіє первісно-апріорним змістом, який воно не запозичує в мислення логічного і який зумовлюється етикою цілком незалежно від логіки. Завдяки переживанню і внутрішнім чуттям (схвалення, задоволення, бажання) ідеї набувають емоційного забарвлення і перетворюючись у переконання й мотиви. Як сучасні онтологи, так і вчені правники-психологи, ставлячи запитання: «якщо спостерігати себе самих у внутрішньому нашому житті, то чи лише раціональне мислення ми там знаходимо?», дають категоричну відповідь, обґрунтовуючи її тим, що дуже часто саме мислення зумовлене емоційними переживаннями людини. На цій підставі шляхом експериментальної психології робляться спроби довести, що все життя людини тотожне переживанням, а людське існування – безперервна зміна почуттів, емоцій, бажань. Потік переживань розглядається як справжня і єдина реальність, і саме в ній народжується право. Право – явище людської психіки. Воно існує лише в нас, а не поза нами. Право починається й закінчується правосвідомістю,

емоційним життям людини. Реальне право – це те, що виходить з почуття. Основа права – не юридичні норми, створені законодавцем, не зовнішній авторитет, а передусім психіка людини. Право не може передбачати відсутність ірраціональних явищ людського духу. У ньому має місце поєднання індивідуальності, неповторності й унікальності із загальністю, інтерсуб’єктивністю, всеохопністю; «вписування» індивідуальної неповторності в загальне універсальне соціальне буття. Завдяки цьому «вписуванню» можлива транспозиція, або «перенесення себе-на-місце-іншого», будь-то поведінка суб’єкта чи продукт його діяльності, наприклад нормативно-правовий акт, або судові рішення. У всякому розумінні обов’язково тією чи іншою мірою наявне переживання, а отже, й ірраціональне. Розуміння не може бути репрезентоване виключно формулами логічних операцій. Неможливо починати осмислювати раціонально те, що має бути спершу індивідуально пережито.

Отже, аналізуючи все вищесказане можна зробити висновок, що визнання ірраціональних констант у правопізнанні є фундаментальним теоретико-методологічним положенням, яке не лише виявляє (визначає) межі раціональних можливостей, але й обумовлює адекватне усвідомлення того, що право – це не винятково об’єктивне явище, а й специфічна експлікація суб’єктивного світу, крізь призму якого воно тільки й може забезпечувати ефективність своєї реалізації. Правопізнавальний процес, як і саме право, значно детермінується психологією людини, специфікою сприйняття нею правових ідей і особливостями конкретних механізмів їх реалізації. При цьому якщо у правопізнавальному процесі, як і в самому праві, не буде враховуватись такий момент, вони неодмінно почнуть утрачати і власну специфіку.

Список літератури

1. Бердяев Н. Философия свободы. Смысл творчества / Н. Бердяев. – М., 1989. – 281 с.
2. Кант И. Метафизические основы учения про право / И. Кант. – М, 1995. – 569 с.
3. Козловский А. Право как пізнання: Вступ до гносеології права / А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
4. Лихолат І. Раціональне та позараціональне в праві (на матеріалах законотворчості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд.юрид.наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / І. Лихолат. – К., 2001. – 19 с.

5. Мелкевик Б. Философия права в потоке современности / Б. Мелкевик // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 527–545.

6. Петражицкий Л. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. Петражицкий. – СПб, 1907. – 406 с.

7. Петрова Л. Нариси з сучасної західної філософії права / Л. Петрова. – Х. : Національна юрид. акад. України, 1997. – 148 с.

8. Райда К. Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи / К. Райда. – К. : ПАРА-ПАН, 2009. – 328 с.

9. Селіванов В. Співвідношення інтелекту й інтуїції у процесі пізнання та перетворення права / В. Селіванов // Проблеми філософії права. – Т. II. – Київ-Чернівці : Рута, 2004. – С. 132–141.

10. Тимошина Е. Философия права Л.И. Петражицкого: генезис постклассического правовопонимания в российском правоведении XX в. / Е. Тимошина // Российский ежегодник теории права. – 2009. – № 2. – С. 474–501.

Стаття надійшла до редколегії 12 березня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифораком.

N.A. Guralenko

Irrational as a constant legal knowledge

Summary

The article analyzes the irrational-axiomatic foundations of legal knowledge, values determined by role-cognitive cognitive processes in law, including procedures for intuitive perception and existential experience of the legal situation.

Keywords: irrational, rational, intuition, legal knowledge.

N.A. Guralenko

Иррациональное как константа правового познания

Аннотация

Проводится анализ иррационально-аксиоматических, интуитивно-арефлексивных оснований правового познания, определяется значение когнитивных познавательных процессов в праве, в частности, процедур интуитивного восприятия и экзистенциального переживания правовой ситуации.

Ключевые слова: иррациональное, рациональное, интуиция, правовопознание.